

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Toplumsal-Kurumsal Eleştiri ve İroni

Rıfat Günday*

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Toplumsal - Kurumsal Eleştiri ve İroni

Tanpınar, Türk kültürü ve yaşamını dikkatle gözlemleyen bir yazardır. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında, tarihsel dönemler ve değişim süreci çerçevesinde toplumsal gerçekleri, bireylerin yaşadığı değerler karmaşası ve kimlik bunalımını, kurumların işleyiş mantığını çarpıcı boyutlarıyla yansıtmaktadır. Ustaca kurgulanmış bir öyküdeki olayların anlatımında eleştirinin yanında ince bir ironiye sıkça başvurur. Yazar.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, değişim, kimlik bunalımı, eleştiri, ironi.

Social – Institutional Criticism and Irony in The Time Regulation Institute

Tanpınar is an author who observes Turkish culture and Turkish life style very carefully. In his novel called *The Time Regulation Institute*, in a frame of historical periods and changing process he reflects social realities, value confusion and identity crisis experienced by individuals, and the way how the institutions work in their striking dimensions. The author frequently applies to irony in addition to criticism while telling the events of story fictionalized.

Key Words: Turkish culture, change, identity crisis, criticism, irony.

* Yard. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
rgunday@omu.edu.tr

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar, gerek hikaye ve romanlarında gerekse makale ve deneme türü yazılarında Türk insanını ve toplumunu geçmişten günümüze objektif bir bakış açısıyla yansıtmaya çalışmıştır. Bir dönem aktif siyasette yer alarak millet vekili de olan Tanpınar, Türkiye’deki kurumlar ve bürokrasi hakkında daha fazla gözlem yapma olanağına sahip olmuştur. Dolayısıyla yazdıkları, yoğun bir bilgi birikiminin ve deneyimlerinin ürünüdür.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde Tanpınar, bireyin ve toplumun yaşamındaki saçmalık ve tutarsızlıklar ile kurumların işlevselliğindeki aksaklıkları derin bir eleştirel bakış açısıyla ortaya koymaktadır. Toplumun hatalı yönlerini sadece eleştirmekle kalmayıp, ayrıca bu hatalı yönleri ironik bir yaklaşımla dile getirmektedir. Tanpınar’ın estetiğinde ironi gibi dolaylı yollarla toplum ve kurumların durumunu yansıtmaya şekli önemli yer tutmaktadır. İleri, *S.A.E.*’nü “göz kamaştırıcı bir ironi” (1996:13) romanı olarak tanımlar.

Tanpınar’ın bu yapıtında dikkati çeken önemli noktalardan biri de eleştiri, yergi, ironi ve hatta trajedinin iç içe geçmiş bir şekilde işlenmesidir. Zaten ironi üslubu, komedi, yergi ve trajedi ile kesişen ortak noktalara sahiptir. Tanpınar ironi ile hüznü aynı düzlemde kullanabilmektedir.

Bu çalışmada, söz konusu roman üzerine yapılmış yergi merkezli çalışmalardan farklı olarak, özellikle eleştiri ve ironi boyutu ele alınmaktadır. Tanpınar, sert bir dille eleştiri yapmak yerine, üstü kapalı bir üslupla ve ironi yöntemiyle eleştirmeyi yeğlemekte, böylece, olayların alımlanmasını ve yorumlanmasını okura bırakmaktadır.

Çalışmamızın dayandığı temellerden birisi olması bakımından burada ironi kavramına biraz değinmek yerinde olur kanısındayız. Micro Robert sözlüğünde ironi şöyle tanımlanmaktadır: “Söylenmek istenenin tersini söyleyerek birisi ya da bir şeyle alay etmek”(1971:580). Fontanier ise (1977:145) “ironi, eğlenceli ya da ciddi bir şekilde düşünülenin veya düşündürölmek istenenin tersini söylemektir” der. Bénac’a göre (1974:214-215); a) olaylar ve davranış biçimlerindeki saçmalıkları yansıtmaya sanatı, b) biriyle ona iyi davranarak ya da ağır sözlerle onu incitmeden alay etme sanatı. Bénac, ironiyi iki şekilde ele alır: 1.Sözcük figürü: karşıt deyiş, dolaylama yoluyla anlatma. 2. Düşünce figürü: olayları gerçeğin tersi cümlelerle anlatma: a)saçmalığa indirgeme, b)olaylarla onların doğru gösterilmesi arasındaki zıtlık, c)hitap şekli. Jankélévitch (1964:36), ironinin bir yandan bizi gerçeğe karşı daha dikkatli olmaya iterken, diğeryandan da dar düşünceliğe ve hoşgörüsüzliğe karşı daha ılımlı olmaya alıştırdığını belirtmektedir.

Öte yandan, ironi bazen olumsuz bir durum karşısında söylenmek istenenin tersinin söylenmesi şeklindeyken, bazen de referanslar yoluyla göndermeler yapmak şeklinde olur. Referanslar yoluyla göndermeler yapılarak oluşturulan ironi ile verilmek istenen mesaj arasında bir ilişki mevcut olduğu halde, söylenmek istenenin tersinin söylenmesiyle oluşan ironi ile verilmek istenen mesaj arasında herhangi bir ilinti yoktur (Demirkan, 1998:73). İkinci tür ironide yazar, sözcük ve ifade oyunlarını çözme görevini okura bırakmaktadır. Tanpınar her iki tür ironiye de yapıtında yer vermektedir.

Bénac'ın da (1974:215) vurguladığı gibi ironi üslubu kullanan yazarlar, açıkça belirtilmiş ya da belirtilmemiş ideal peşindedirler. Bu tür üslup, okuru, gerçek konusunda kuşkuya ya da yanılığa düşürmez, ancak söz konusu durumla olması gereken durum arasındaki uyumsuzluğu içermektedir. Özellikle alay ve hor görmeyi gerektiren durumlar, yetkililerin budalalıkları, kişilerin yanlış inançları, öfkelenme ya da tikslenme, aldatma başlıca yazınsal ironi konuları arasında yer almaktadır. Türk toplumunun kendi öz kültürüne bağlı kalarak ileri medeniyetler seviyesine ulaşmasını ideal edinmiş olan Tanpınar, kişilerin tembellikleri ve yanlış inançları, batılılaşma adına sergiledikleri gülünç durumlar, sözde çağdaşlık, budalalık ve aldatmalarla alay etmektedir. “Tanpınar'ın tarih ve toplum gerçeklerini derin bir duyarlılıkla algıladığını ve etkili bir şekilde canlandırdığını görüyoruz... Dünyaya mizah duygusu açısından bakma ve eleştirme konusunda Tanpınar kadar başarı göstermiş Türk yazarlarının sayısı iki ya da üçü geçmez.” (www.halksahnesi.org/incelemeler/tanpınar.htm).

İroni üslubu kullanan yazarlar, okurların araştırmacı ve eleştirel yeteneklerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Zira genelde bu üslubu kullanan yazarlar, fikir adamlarıdır ve okurları düşünmeye yöneltmek isterler. Sonsuz espri yeteneğini ortaya koyan ironi, aynı zamanda bir bilgelik türü olarak da algılanabilir. Tanpınar'ın ortaya koyduğu ironi ruhu, duygusal plandan daha çok düşünce planında yoğunlaşmaktadır.

Tanpınar'da ironi hem komik hem de trajik boyut içermektedir. Bununla birlikte olayların trajik yönü her ne kadar ağırlığını hissettirse de romanda komik boyut daha çarpıcı bir şekilde okurun ilgisini çekmektedir. Zira, ironik sahnelerle romanın trajik havasını yumuşatmaya ve romana komik bir görünüm kazandırmaya çalışmaktadır. “Bir gerilimin gevşemesinden doğan hırçın gülmeler gibi, mizah da bazı insanlar için trajedilerin teneffüs araları olabilir. Nitekim Tanpınar'ın o trajik roman ve hikayelerinde, yer yer bir takım “tik”leri olan insanlar, hiç beklenmedik anda söylenen ironik iğnelemeler, şaşırtıcı ve sinirli bir gülme duygusuyla konunun gerginliğini birdenbire düşürür” (Okay,1992:8).

Bu iki zıt ucu adeta bir zincirin halkaları gibi birbirine girişik olarak sunan Tanpınar, söz konusu romanında absürd tiyatro yazarlarının oyunlarında ve varoluşçu yazarların romanlarındaki gibi saçmalık ve tuhaflıkların traji-komik öyküsünü ironik bir yaklaşımla sergilemektedir. Tanpınar'ın onlardan farkı varoluşla ilgili bir ironiye romanında yer vermemesidir.

Diğer önemli bir nokta da “ironinin gerçeğin kendisinde değil onun sunulduğu biçiminde olduğu” dur (Grupe U, 1978:427, aktaran Demirkan, 1998:73). Özellikle dilde bazı ifadelerin kullanım yeri ve şekli de ironik bir durum yaratmaktadır. Bu bağlamda kişiler arasındaki diyaloglarda ironik iletişimlere ortaya konmaktadır. Örneğin Dr.Ramiz ile Hayri İrdal arasındaki diyaloglar, Hayri İrdal ile Halit Ayaracı arasındaki diyaloglar ve Zafire hala ile olan diyaloglarda çok belirgin ironik iletişimlere söz konusudur. İrdal, Ayaracı ve Dr.Ramiz'in kullandıkları dil farklılık göstermektedir. Zira zaman zaman İrdal, onların söylemek istediklerini anlamayarak, tam tersi bir davranış sergilemektedir. İronik tonun oluşmasında bunlar da rol oynamaktadır. Bunun dışında yazar, açık alay yöntemi ve abartı yoluyla da ironiye başvurmaktadır.

1. Tarihsel Değişim Sürecinde Türk Toplumunu

Tanpınar bu romanında, Türk toplumunun yaklaşık iki yüz yıllık uzun bir dönemini ele almaktadır. “Söz konusu hicvin son elli yıllık Türk toplumuna yöneltilmiş olması gerekir. Ama... Tanpınar, İrdal'ın hayatı içine sıkıştırılan bu elli yıllık zaman diliminde, toplumumuzun çok daha geniş bir tarih süreci içinde geçirdiği bunalımı anlatmaya çalışmaktadır... birinci bölüm Tanzimat öncesini ele almaktadır, ikinci bölüm Tanzimat dönemini, üç ve dördüncü bölümler de Cumhuriyet döneminin başlarını ve devamını” (Moran, 1991:224). Dolayısıyla yazar, farklı dönemde yaşamış olan nesilleri ve Türk toplumunda yaşanan sıkıntıları bir zaman tüneli perspektifinde sunmaya çalışmaktadır.

Hayri İrdal'ın, Halit Ayaracı ile tanışmadan önceki yaşamı Tanzimat öncesi Türk toplumunu ya da Tanzimattan itibaren Türk toplumunda ortaya çıkan süreçte eski yaşama bağlılığı sürdürmek isteyen kesimi temsil etmektedir. Ayaracı ile tanıştıktan sonra onda gözlemlenen değişiklikler, Türk toplumunda Tanzimatla başlayan anlayış değişikliklerini sembolize etmektedir. Aynı zamanda İrdal'ın kişiliğinde gözlemlenen değişiklikler ve yaptıklarının doğru olmadığını belirtmesi, fakat buna karşın çaresizlik ya da kararsızlık içerisinde tasvip etmediği davranışları sergilemesi, Tanzimattan itibaren batı kültürü ile doğu ya da Türk kültür ve değerleri arasında bocalayan bireyleri sembolize etmektedir (s.181-184)

İrdal'ın dedesi Tanzimattan önceki dönemde dünya işlerinden el çekip sadece ahiret için çalışma anlayışında olan kesimi veya kişileri temsil etmektedir. Aslında bu örnekten hareketle de Tanpınar, Türk toplumunun ilerleme ve gelişim adına, Avrupa'nın medeniyet yolunda gösterdiği ilerlemeyi takip etmeyip miskin bir hayat felsefesi ile sürdürdüğü yaşam biçimini eleştirmek istemiştir. Bununla birlikte İrdal'ın babasının arkadaşı Nuri Efendi gibi kişiler aracılığıyla, 17.yüzyıla kadar Türk toplumunda çok önemli işler başarmış kişileri hatırlatma gereksinimi duyar: "*Zevkimizin o tam inkişaf ve istikrar devri onyedinci asır sonunun insanı*" (Tanpınar, 1970:27). Böylece Tanpınar, Türk toplumunun tarihinde güzel işler başardığını anlatmak istemiştir. Fakat nedense Avrupa'nın 16. yüzyılda rönesans ve reform hareketleriyle gerçekleştirdiği ilerlemelere, 17. yüzyıldan itibaren Türk toplumu ilgisiz kalmış ve bu nedenle de çökmeye başlamıştır. Her ne kadar ıslahatlar adı altında bazı düzenlemeler yapılmaya çalışılsa da Tanpınar'a göre, Türk toplumu ciddi anlamda atılması gereken adımları atmayıp gerçek boyutta bir ilerleme kaydedememiştir. Daha çok gelişme adına yapılan değişimlerde de tutarlı davranmamıştır. Sonuçta batı medeniyetini yakalamak adına atmaya kalktığı adımlarda, sistemi yenilemek yerine, gereksiz ve önemsiz ayrıntılarla uğraşmış ve hatta batı medeniyetini yakalama adına bazı saçma davranışlar sergilemiştir. "*Saatleri Ayarlama Enstitüsü... bana hep medeniyetimizin bir parodisi gibi gözük müştür*" (1992:10) der Okay. "Eski zamandan yeni bir zamana ve böylece aynı zamanda, eski hayattan yeni hayata geçişi, ince, mizahi şaşırtıcı bir üslupla sorgularken, her iki hayatın kurumları arasındaki geçişe dikkat çekmektedir" (www.ideefixe.com/kitap/ tanim.asp?sid). Yazarın özellikle Ayarcı gibi geçmişini inkar eden bir anlayışa sahip bir kişiye, Nuri Efendi'yi şu sözlerle tanıttırması oldukça ilginçtir:

"Nuri Efendi sık sık, "Ayar, saniyenin peşinde koşmaktadır!" derdi... Şimdi anladın mı Nuri Efendinin büyüklüğünü, dehasını?" (s.31-32). "-Olur şey değil... diyordu. Böyle bir adam, aramızda bulunsun... Monşer, bu tam filozof, hem de muhtaç olduğumuz filozof... Zaman, yani çalışma felsefesi... Siz de filozofsunuz Hayri Bey, hem de hakikî bir filozofsunuz! Diyordu." (s.177-178)

Bu sözler, yazarın Türk toplumunu hangi tarihsel çerçevede irdelemek istediğini göstermektedir. Fakat burada yazar, bir yandan Nuri Efendi'nin çalışma felsefesini överken, İrdal'ı, Nuri Efendi gibi filozof gösteren sözleriyle İrdal gibi hiçbir işi beceremeyen ve çalışma nizamı olmayan birisiyle alay etmekte ve Ayarcı'daki çelişkiye de dikkat çekmektedir. Bunun için İrdal'ın hakkında kitap yazdığı ve övdüğü sözde yaşamış Ahmet Zamanî Efendi 17. asrın alimlerinden birisi olarak tanıtılır (s.216-217). Konuyla ilgili bir başka noktaya dikkat çeken

Ayvazoğlu'na göre (1985), İrdal'ın Muvakkit Nuri Efendi'ye dair malzeme ve fikirleri kullanarak, lüzumuna ve faydasına hiç inanmaksızın Ahmet Zamani ve eseri adlı kitabını yazması, aslında hakiki geçmişin yok sayılarak, yeni ve tamamen uydurma bir geçmiş yaratma çabasının ürünüdür:

"İnanmayan bir insanla çalışmak dünyanın en güç işidir... -Bütün dediklerinizi yapıyorum bu yetmez mi? İnanmaya ne lüzum var? - Hiçbir şey yapmayın, yalnız inanın, bize bu yeter... Siz çürümüş insansınız... Eski ruhsunuz! Hayata inanmayan insanla çalışılmaz. Daha Ahmet Zamani'nin mevcudiyetini bile kabul etmediniz... -İyi ama yok bu adam... Tarihlerde yok!... Doktor Ramiz. - Tarih, günün emrindedir." (S.A.E:230)

Burada eleştirel bir yaklaşımla yazar, inanmadan yapılan işlerin başarıya ulaşamayacağını anlatmak isterken, yoğun olarak Tanzimattan günümüze yararına inanmadan yapılan birçok çalışmanın başarıya ulaşmadığını üstü kapalı olarak eleştirmek istemektedir. Gerçekten de toplumun gelişmesi ve yararı için ne denli önemli bir işlevi olduğu tartışmaya açık bir kurum ile ilgili İrdal, Ayarcı'nın söylediği her şeyi itirazsız yerine getirmiştir. Ama burada yazar aklın ve mantığın süzgecinden geçirilmeden körü körüne kabullenilen ve yapılan işleri ironik bir tonla eleştirmektedir. Diğer yandan başarmak için inanmak gerektiğini söyleyen Ayarcı'nın yaptığı faaliyetler de, topluma hiç yararı olamayan lüumsuz işlere inanmanın ötesinde bir şey değildir. Başkasının buyurduklarını aynen yapmakla, lüumsuz işlere inanıp yapmak aslında aynı bağlamda saçmalık ve abes olarak görülmektedir. Ayarcı, buyuran tavırları, ileriye yönelmek ve modern yaşamak gerektiği yönündeki düşünceleri ile batı'yı ya da batılı yaşam biçimini, İrdal ise hep geçmişte yaşayan, çaresiz ve başarısız davranışlarıyla Osmanlı devletinin son dönemini ya da eskiye bağlı yaşamı sürdürmek konusunda ısrarcı olan kesimleri sembolize etmektedir denilebilir. "*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Türk toplumunun mazisinden hareketle halini ele alan ve istikbale uzanan bir manzara içinde hayatın kendisini... araştıran; gerçeği yakalamak için gerçek dışına çıkan, bütünü kavrayan sembollere başvuran bir eserdir" (Kutlu,333).

Cumhuriyet'le birlikte bilimden kültüre, siyasetten kamu kurumları ve bürokrasiye, batı örnek alınarak önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Böylece Türk ulusu tarihteki başarılı dönemlerini tekrar yaşama adına ciddi bir değişim sürecine girer. Tanpınar, bu sürecin ancak batıdaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerle kendi kültürel kimliğimizin birleştirilmesi halinde olumlu sonuçlar vereceğine inanmaktadır. Bu nedenledir ki İrdal'ın oğlu Ahmet, babasının sergilediği ve Tanzimat sonrası Türk toplumunda bireyin yaşadığı tutarsızlıkları temsil

eden davranışları onaylamaz. Ahmet, başarılı eğitimi, ve karşısındaki babası da olsa taviz vermeyen tutarlı davranışı ile Tanpınar'ın Cumhuriyet sonrası Türk toplumunun er ya da geç bir gün ulaşacağına inandığı ya da özlemini duyduğu başarılı nesli sembolize etmektedir (s.47). Özetle yazar, Türk toplumunu geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde üç boyutta kurgulamaktadır. Burada Tanpınar, üstadı kabul ettiği Yahya Kemal'in "imtidat" olarak nitelendirdiği bakış açısından esinlenmiştir.

Fakat Tanpınar, Cumhuriyet döneminde de yaşanan aksaklıkların derin eleştirisini yapar. Romanın Cumhuriyet dönemine yönelik eleştiriler içerdiği konusunda yazılanlar oldukça çarpıcıdır. Kaplan'a göre, "yazarın asıl gayesi, Türk cemiyetinin son elli yıl zârfında, nasıl donmuş bir hayat şekli ile onu gülünç şekilde aşmak isteyişini anlatmaktadır... Sistematik olarak işlenen bir sloganın ne kadar gülünç bir şekle girebileceğini, S.A.E. çok güzel ifade eder. Bu sembol üzerinde düşünenler, Cumhuriyet devrinde kurulmuş bir çok içtimai müesseseye hakim olan zihniyetin harikulade bir karikatürünü göreceklerdir" (1978:141-143). Kabaklı da benzer bir görüş ortaya koymaktadır: "Bu roman önce, Cumhuriyet romanıdır? Çünkü Cumhuriyet devrinde, fikirleri, ölçüleri, gayretleri, çıkarları, toplum anlayışı, politika, sanat, ticaret, teşebbüs görüşleri bakımından dışından ziyade iç alemiyle değişen "Türk insanı" nı anlatmaktadır. Bu değişme bazı sembol tipler dolayısıyla zümrelere yayılmakta: basın, üniversite, politika, bürokrasi, sanat, sosyete, eğlence çevrelerinden bir çok simalar, bu tiplerle göz önüne serilmektedir" (1986:7). Behçet Bey, Tanpınar'a yazdığı mektubunda: "Bir yerlerde bir hata yaptık. Yanmış yıkılmış ağaçlardan meyveler toplamaya çalıştık. Zamansız ve gagesiz. Hüviyetlerimizi kaybettik. Bu yanlış millet olarak yaşadık belki" (Orhanoğlu, 1994:9) diye serzenişte bulunur. Gerçekten de romanın kahramanı İrdal kimlik bunalımı içerisinde bir yaşam sürdürmektedir. *Beş Şehir* adlı eserinde Tanpınar: "*Sade millet ve cemiyetlerin değil, şahsiyetin de asıl mana ve hüviyetini, çekirdeğini tarihilik denen şeyin yaptığı düşünülürse, bu iç değişme hiç de yadırganmaz. Mazi daima mevcuttur. Kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecburuz*" (1988a:IV) der ve ekler: "*En büyük meselemiz budur; mazi ile nerede ve nasıl bağlanacağız; hepimiz bir şuur ve benlik buhranının çocuklarıyız*" (1988a:259). Ne yazık ki Ayarcı geçmişi tamamen reddeder (s.228-229). Ona göre günlük yaşam gerçek, mazi ise bir düş olarak kalmaktadır. İrdal'dan düşlerden kurtulup gerçeği görmesini ister. Fakat asıl sorun, Ayarcı'nın dediği gibi tamamen maziyi bir kenara itip sadece bugünü varsaymak doğru mu? "O müthiş sezgisiyle, insanın kültürel konumuyla ilgili önemli ipuçlarını yakalamıştır" (Öztürk, 1994:8). Türk tarihinin bunalımlı dönemlerine ve kültürel değişimlerine tanık

olan Tanpınar, “kendi nesli ile Cumhuriyet devri bürokrasisinin en güzel, en lezzetli hicvini yapmıştır. Geniş kültürü olan Tanpınar, ironik bir tavır almakla beraber, bu eserinde de derine gider, sosyal meselelerin arkasındaki zembekeleri görür” (Kaplan,1978:137). Türk toplumunun bu ikilemden ne sadece geçmişin değerlerine bağlı kalarak ne de yenilik adına yapılan yüzeysel ve taklitten öte varamayan çalışmalarla kurtulabileceğine inanmaktadır. Ona göre Türk toplumunun izlemesi gereken yol, eski ve yeninin olumlu yönlerini aynı potada birleştirmektir.

2. Doğu-Batı Medeniyeti Çatışması

Bir çok eleştirmen Tanpınar'ın yapıtlarında sıkça irdelediği doğu-batı sorunsalına dikkat çekmektedir. Oktay (1249-1250), Tanpınar'ın temel sorunsalının doğu/batı karşılaşması ve kültür çatışması olduğunu söylerken, Moran (1991:224) ve Gürbüz (1995:7), *S.A.E.* adlı romanı, iki uygarlık arasında bocalayan ve bir çıkış yolu bulamayan Türk toplumu ve bireylerinin yanlış tutum ve davranışlarını alaya alan ve eleştiren bir roman olarak tanımlamaktadırlar. Hilav da şunları söylemektedir: “batı-doğu çatışması içinde, Türk toplumunun yüz elli yıldır yaşadığı bunalım, maddî-manevî değer kargaşası ve kültür kaybı, Tanpınar'ın biricik konusu... Tanpınar, kültür yokluğunun, yani sentez eksikliğinin; taklitten doğan zavallılığın özünü yakalamış” (1973:26-41). Türk toplumunun uzun bir süreçte yaşadığı uygarlık çelişkisi Tanpınar'ı öyle etkiler ki bunu ironi konusu yapar. Bu çelişki ve sorunlar bugün Avrupa Topluluğu ile müzakereye başlayan toplumumuzda halen varlığını hissettirmektedir. Bunun nedenini Tanpınar şu gerekçeye dayandırır: “*Tanzimat'tan beri fikir ve sanat sahalarında başlayıp da tam bir düzene koyamadığımız... bu devamsızlığın bütün hayatımızda hüküm sürdüğünü ve altında da bir zihniyet ve iç insan buhranının çatıştığı...bu buhranın sebebi, bir medeniyetten öbürüne geçmemizin getirdiği ikililiktir. Bu ikililik, evvela umumi hayatta başlamış, sonra cemiyetimizi zihniyet itibariyle ikiye ayırmış, nihayet amelîyesini derinleştirerek ve değiştirerek ferd olarak da içimize yerleşmiştir... Zaman içinde teşekkül eden bu realite, Tanzimat'ın işe programsız başlamasının*” (1970:25) sonucu olarak doğmuştur.

Ayarcı, rahat tavırları, zevke düşkünlüğü ve yararlı olma düşüncesinden çok, inanmanın yeterli olacağını savunan fikirleri, İrdal idealizminden sapması, huzursuzluğu ve çelişkileri ile Tanzimat sonrası toplumda yenilik ya da entelektüellik adına gereksiz işler ve saçmalıklar ortaya koyan kesimini temsil etmektedir. “Batı’yı önemli bir kaynak görür, kendi gelişme çizgimiz için. Ancak maziden de vazgeçmez, onu bir kalemde silip atmaktan yana değildir” (Al-

ver,2001:17). Kaynaklar konusunda şunları söyleyen Tanpınar: “Öyle samyorum ki, ne maziye sevmek, ne Garb’ı tanımak ve ona hayran olmak bizim için kafi değildir... Biz Şarka veya Garb’a ancak birbirinden ayrı iki kaynağımız gibi bakabiliriz” (1970:30), asıl önemli olanın kendi öz kültürümüz ve kimliğimizi yaratmak olduğunu vurgular. “Ne şarka, ne garbe, ne falana, feşmekâna bağlıyım; bize bağlıyım” (1988b:111). Yazar, “kendi köklerimizden kopmadan yenileşmekten yanadır... Bunları yaratırken kendi geçmişimiz ve Batı, vazgeçemeyeceğimiz iki kaynaktır. Cumhuriyet’te geçmişe sırt çevirerek Batı uygarlığını kopya edebileceğimize inanmakla aldandık... Bundan ötürü, Tanpınar, yeniye inanmış gibi görünen ama gerçekte çıkarlarını düşünen politikacıları da, bürokratları da, aydınları da romanlarında hedef alır” (Moran,1991:230). Tanpınar, toplumsal sorunları irdelerken ‘memleket realiteleri’ne bağlı bir yaklaşım sergilemektedir (Dirin,2001:78-81). Daha çok modernite ve medeniyet tartışmalarının kavşağında gösterilen (Kahraman, 2000:19,41) Tanpınar’ın bu bakış açısını İrem “muhafazakar modernlik” (1999:162), Timur da “muhafazakar devrimcilik” (1991:316) terimleriyle anlatmaktadır.

Turgut, doğu-batı ikilemini toplumsal temelde yaşanan sorunlar ve kişilerde gözlemlenen kimlik sorunsalı (1991:194-196) olmak üzere iki boyutta değerlendirmektedir. Bu bağlamda S.A.E. ’nde bir yandan iki yüz yıllık batılılaşma ve değişim sürecinde yaşanan toplumsal sorunlar ortaya konmaya çalışılırken, öte yandan da roman kahramanı İrdal’ın yaşadığı kimlik krizi çok çarpıcı ve ironik bir yaklaşımla sergilenmektedir.

Yazar, Dr.Ramiz’in, İrdal’ı psikanaliz tedavisi için sorguladığı sahnede, İrdal’ın şahsında hep farklı kültürlerin etkisinde kalan Türk toplumunu eleştirmek ister. Gerçi Dr.Ramiz’in sorguladığı İrdal, kendi babasını reddetmez, geçmişe bağlı bir insandır, fakat Abdüsselam Beyin konağına taşınır, onu da babası gibi sever. İrdal’ın söyledikleri ve rüyasında gördüklerinden hareketle Dr. Ramiz, ona babasını inkar ettiğini söylemektedir. Fakat o babasını inkar ettiği düşüncesini kabul etmez (s.92-96). Burada, baba imgesinde doktorun (entelektüel çevrenin) iddialarına karşın, İrdal’ın geçmişini reddetmediği belirtilmektedir. “İşte Tanzimat’tan sonraki senelerde kaybettiğimiz şey bu devam ve bütünlük fikridir...Cesaret edebilseydim, Tanzimat’tan beri bir nevi Oedipus kompleksi, yani bilmeyerek babasını öldürmüş adamın kompleksi için yaşıyoruz, derdim” (Tanpınar, 1970:27-30). Tanpınar, romanda yer verdiği baba kompleksinden hareketle geçmişi inkar etmemek gerektiğine işaret eder. Bir yandan da İrdal’ın dedesinden kalan ve mübarek sıfatıyla andığı saate abartılı şekildeki bağlılığına dikkat çekerek, geçmişin önemsiz unsurlarına bu denli anlamsız bağlılığı ironik bir üslupla eleştirir. Zira, eleştirilen saat neredeyse bir insanmış gibi tasvir edil-

mektedir (s.26). Öte yandan, İrdal, çocukluğunda ebeveynleri tarafından türbelerle götürüldüğünden ve nefesi keskin kişilere okutulduğundan söz etmektedir. Bunlara yer vermek suretiyle yazar bilimin ışığında yürünmesi gerekirken toplumumuzdaki bazı kesim ya da kişilerce benimsenen akıl dışı anlayışı eleştirmek ister. Toplumda geçmişi reddedip plansız bir şekilde ve özümsemeden batıya ve yeniye yönelmeyi eleştirdiği kadar, geçmişin batıl inançlarına bağlılığı ve miskin hayat tarzını da eleştirmektedir. İrdal'ın ailesi, dedesinin bir cami yaptırmaya vasiyeti nedeniyle sefalete düşer. Bu durumdan kurtulmak için de çeşitli saçmalıkları kabul ederler.

Dolayısıyla İrdal gibi geçmişine gereğinden fazla bağlı ve ileriye dönük pek düşünmeyen bir kişi ile Ayarcı gibi geçmişi tamamen bir kenara itip her şeyi sadece yenilikte arayan bir kişiyi aynı ayar enstitüsünde buluşturmakla, bu kahramanların şahsında toplumun iki kesiminde de bir ayara ihtiyaç olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Çünkü Türk toplumunun karşılaştığı uygarlık sorununun yarattığı ikilem, toplumu sürekli rasyonel olmayan saçma davranış ve tutumlara itmektir.

Yeniye temsil eden Ayarcı ile eskiyi temsil eden İrdal'ın aynı enstitüde çalışmalarını, Tanzimat sonrası toplumsal süreci, enstitünün tasfiye kararı da Cumhuriyetle birlikte bu kutupluluğa son verilmesi arzusunun sembolize etmiş olabilir. Çünkü "Tanpınar'ın Doğu – Batı bileşimi adı altında yapmaya çalıştığı şey, geçmişimizi toptan yadsıyan küçük burjuva bürokrat görüşü ile geçmişin kültürünü tanımış ve sevmiş "kökü mazide olan ati" olmak isteyen aydının görüşünü uzlaştırmaya çalışmak gibi görünüyor" (Naci:71). Bu formülü Hayri İrdal'a şöyle söyletir yazar:

"Nuri Efendi ve Halit Ayarcı... İşte benim hayat mekiğim bu iki kutup arasında dolaştı." (s.31)

Fakat İrdal, kendisinde sembolize edilen bu bileşimi sağlıklı bulmaz ve bunun için oğlu Ahmet'e model olarak kendisini değil de Nuri Efendi'yi gösterir: "*Çok temenni ederim ki, Nuri Efendininkine benzesin, çünkü iş, ona benden fazla hakimdi*" (s.47). Eleştirdiği saçmalıklardan ve abes davranışlardan kurtuluş yolu olarak Tanpınar, bu sentezin iyi yapılmasına işaret etmektedir.

İrdal'ın bulunduğu çeşitli çevreleri İspirizm, Cemiyeti ve Saatleri Ayarlama Enstitüsünü, Seyit Lütfullah'ın dünyası gibi gerçek dışılığın tasvir edildiği yalan dünya olarak adlandırılmaktadır. Türk aydınlarının değişik dönemlerde bağlandıkları çeşitli düşünceler, felsefeler yahut kavramlar, aslında Aristidi Efendi'nin, Seyit Lütfullah'ın, Abdüsselam Bey'in bel bağladığı mucizeli for-

mül ve duadan pek farklı değildir (Kutlu,1983:336; Ayvazoğlu,1985). Roman-daki önemli yerlerden biri de, entelektüellerin toplandığı kahvehanedir (s.110-111). Burayı tasvir etmekle yazar, sözde aydınların, dar bir çevrede, halktan kopuk yaşam tarzı sürdürdüklerini ve ülke sorunlarına çözüm üretmek yerine saçma işlerle uğraştıklarını göstermek istemiş olabilir.

3. Saat İmgesi

Romanda saat imgesi insanı anlatmak için kullanılmıştır. Romanın örnek alınacak kahramanı Nuri Efendi için yazar “*Zaten saatle insanı birbirinden pek ayırmazdı*” (s.29) demektedir.

Saatleri Ayarlama Enstitü, bütün saatleri aynı ayarda yürütme amacı ile kurulmuştur. Şehrin saatleri değişik semtlerde farklı zamanları göstermektedir. Görünüşte saatleri ayarlayacak olan enstitü aslında Tanzimatla birlikte batılılaşma ve değişim sorunları yaşayan ve doğu ile batı kültürü arasında bocalayan Türk toplum ve bireylerini aynı doğrultuda ilerlemeye yönlendiren bir kurumu ya da anlayışı sembolize etmiş olabilir. Enstitünün asıl işlevlerinden biri de toplumda farklı yaşam anlayışına sahip bireyler arasındaki görüş farklılıklarını ortadan kaldırıp onları aynı noktada buluşturmak olsa gerek. Tanzimattan Cumhuriyete değişim sürecinde herkesin aynı hedefe yönelmesi arzulanmaktadır. Bireyler ya da toplumun çeşitli kesimleri bunu kendi başlarına gerçekleştiremiyorlarsa devletin kurumları aracılığı ile herkesin bu amaç doğrultusunda yönlendirilmesi düşüncesi sezilenmektedir:

“Hangi bakımdan olursa olsun arada bir ilerilik, gerilik farkı bulunduğu aşikardır, ve bu fark mühim bir farktır. Bu itibarla saatleri geri kalanlardan aldığı nakit cezaya iki kuruş zam yapmamızı herkes gayet tabii buldu...Böylece hem geriliğe layık olduğu cezayı veriyor, hem de ileri düşünüşün hakkını teslim ediyorduk.” (s.18)

Fakat burada ilginç olan S.A.E.’nin kurucusu Ayarcı olduğuna göre enstitü onun yenilik ve ilericilik düşüncesine hizmet eden bir kurum konumundadır. Zira geri kalan saatlere zamlı ceza kesilirken, ileri giden saatler için ceza değil de ödül söz konusudur. Eğer gerçek ayardan söz edilecekse geri kalan saat kadar ileri giden saatler de aynı işleme tabi tutulmalıdır. Buradan hareketle enstitüde bunu saat imgesinden çıkarıp insan boyutunda irdelediğimizde Ayarcı’nın anlayışı doğrultusunda hareket edenlerin teşvik edildiğini, İrdal’ın görüşü doğrultusunda hareket edenlerin cezalandırıldığını ve sindirildiğini görmekteyiz. O halde, enstitünün işlevi, İrdal gibi geçmişe bağlılıktan kopamayanları, kurucusu

Ayarcı gibi yeniliği sevenler aracılığıyla aynı mekanda buluşturup değiştirmeye çalışmaktır da denilebilir. Sonuçta Ayarcı ile tanışıp bu enstitüde çalışmaya başladıktan sonra İrdal değişmeye başlamış, hatta yalan bir kitap yazmış ve bir metresi dahi olmuştur:

"Saatler de böyledir. Sahiplerinin mizaçlarındaki ağırlığa, canı tezliğe, evlilik hayatlarına ve siyasî akidelerine göre yürüyüşlerini ister istemez değiştirirler. Bilhassa bizim gibi üst üste inkılaplar yapmış, türlü zümreleri ve nesilleri geride bırakarak, dolu dizgin ilerlemiş bir cemiyette bu sonuncusuna, yani az çok siyasî şekline rastlamak gayet tabiidir... İşte bu gizlenmelerin, mizaç ve inanç ayrılıklarının kendilerini bilhassa gösterdikleri yer saatlerimizdir." (s.15-16)

Röbman'ın sonlarına doğru, İrdal'ın halasının evinde verilen davette Dr. Ramiz ve İrdal'ın "mübarek" dedikleri saat üzerine konuşmaları yine insan imgesini anımsatır. Burada "mübarek" denen saat İrdal'ın halasını sembolize etmiş olabilir. Zira sözde ölüm olayından önce dindar olan, dünya ile ilgili birçok şeyden el çeken hala, bundan sonra tam tersine eğlencelere katılıp gününü gün etmekte varlığını eğlenceli bir yaşamı için harcamaktadır:

"İşin garibi saatimizi o kadar iyi tanyan, günlerce ziyaret eden, sattığımı yakından bilen Doktor Ramiz'in Mübarek'teki bu değişiklik karşısında hayretiydi... -Kardeşim, dedi, bu gece ben Mübarek'i çok değişmiş gördüm. Nasıl diyeyim, fazla süslü gibi geldi bana!... -Doğru diye cevap verdim. Para, refah, fazla kazanmak hırsı hepimiz gibi onu da değiştirdi. -Ama onunki biraz fazla! Dedi. Eskiden daha sade ve güzeldi. Önüne geçemiyor musunuz? -Hiçbir şey yapamıyoruz... "(s. 265)

Gerek romanın adında ve gerekse diğer başlıklarda yazar saati bir imge olarak kullanmaktadır. Psikanaliz ve saat benzetmesinde, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde olduğu gibi saat bir imge durumundadır. Burada yazarın değinmek istediği psikanaliz ve insandır. Bu değişim sürecinde toplumu temsilen İrdal'ın psikanaliz tedavisine gereksinim duyduğu anlatılmak istenmiştir. Bu tarihsel değişim sürecinde davranışları ve psikolojisi bozulmuş bireylere ya da toplumun hep geçmişe bağılıktan kurtulamayan kesimlerine psikanaliz tedavisi uygulamak düşüncesi söz konusudur. Ne yazık ki psikanalizi uygulayan Dr. Ramiz'in durumu da hasta olduğunu iddia ettiği ve ilk hastası olan İrdal'ın durumundan daha iyi değildir. Dolayısıyla Dr.Ramiz şahsında yazar, topluma yol gösterici rolünde olan entelektüellerin de psikanalize gereksinimleri olduğunu bir başka deyişle onların da düşünsel yönden telkinlere gereksinimleri bulunduğunu işaret emektedir.

Tanpınar'ın saatle insan özdeşleştirmesinden hareketle şöyle bir sonuç çıkartmak istediği pek şaşırtıcı olmaz sanırım. Saat insanla var olduğuna ve sahibini yansıttığına göre; Saatleri Ayarlama Enstitüsü gerçekte Osmanlı Devletini sembolize etmiş olabilir de. Yazar İstanbul şehrinin saatlerinin hiçbirinin ayarının birbirini tutmadığını söylerken niçin acaba özellikle İstanbul'u seçmiştir? İstanbul o dönem Osmanlı devletinin başkentidir. Tanzimat sonrası dönemde doğu-batı kültürü ve yaşam biçimi konusunda en çok ikilem yaşanan yer İstanbul'dur ve farklı görüşlerin ortaya çıktığı toplumu aynı noktada buluşturacak olan da İstanbul'dur. Farklı zamanları gösteren İstanbul'un saatleri, batılılaşma, ıslahatlar ve reformlar konusunda farklı düşünen toplumun değişik kesimlerini ya da bireylerini sembolize etmektedir. Zaten romanda insan saat benzetmesinin dışında, sıkça saat ve ayarı üzerine kurulan cemiyetlerden söz edilir. Örneğin, saat ve toplum, saat ve psikanaliz gibi. Burada ilginç olan bu cemiyetlerin hemen hepsinin aslında insanla ilgili sorunları inceleyen bilim dallarının adlarını taşımalarıdır. Ayrıca eski saat ayarları yanında, eski saatlere bazı roman kişilerinin çok bağlı olması ile eski döneme bağlı kesim ve bireyler temsil edilmektedir. Devletin üst düzey kurumları Tanzimat sonrası ıslahat sürecinde tam bir görüş birliği içerisinde toplumu aynı hedefe yöneltme konusunda başarı sağlamamışlardır. S.A.E.'nin batıyı temsil eden ABD li bir heyet tarafından fesh edilmesi belki de ıslahatlar konusunda tam başarı gösterememiş Osmanlı Devletinin batılı ülkeler tarafından sona erdirilmesini de sembolize etmiş olabilir.

4. Kurumlar ve Üretim Sorunu

Tanpınar romanında bazı imalarda bulunarak, kurumların işleyiş mantığı ve işlevselliği üzerine eleştirilerini ortaya koymak istemiştir. Romanda yer alan kurumlar aracılığıyla, Türkiye'deki birçok gereksiz kurumu eleştirmektedir. Uğurcan'a göre Tanpınar bu romanında "ironik bir tarzda Cumhuriyet devri Türkiye'sinin bozuk müesseselerinin tenkidini" (1993:17) yapmaktadır.

Modern bir kurum gibi gözükən enstitü, işlevsellik açısından pek gerekli bir iş yapmamaktadır. "Nedir Saatleri Ayarlama Enstitüsü?... etrafında Saatleme Bankası, Saat Sevenler Cemiyeti gibi aynı şekilde lüzumsuz bir yığın kuruluş yaratan tepeden tırnağa kadar abes bir müessese. Tıpkı Abdüselam Bey'in tükenen servetini yeniden elde etmek için eski yazmalardan bulup çıkardığı simya formüllerini Aristidi Efendi'ye denetmesi gibi bir şey" (Ayvazoğlu, 1985). Bu durumda "Şerbetçibaşı elması hikayesi nasıl abes ise, Şehzadebaşı'ndaki kıraathane, İspirtizma Cemiyeti ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü de abestir" (Kutlu, 1983). Bütün bu gerçekler karşısında enstitünün "Asrımızın

bélki en büyük, en faydalı müessesesi” (Tanpınar, 1992:12) şeklinde tanıtılması, tam bir ironi örneğidir: İşlevi ve kuruluş amacı abes olduğu kadar enstitüde çalışacak olan elemanların işe alınma şekli ve çalışma anlayışları da saçma ve tutarsızdır. Yazar, günümüz Türkiye’inde de ciddi bir sorun olan kadrolaşma sorununa dikkat çekmektedir :

“-Bu kadar personeli birden bulmak... -Biz bu meseleyi hallettik... Memurlarımızın yarısı, kendi akraba ve yakınlarımız olacak. Yarısı da dışardan güvendiğimiz yüksek insanların tavsiyeleri. Böylelikle her nevi dedikoduyu önlemiş olacağız... Belediye reisi bunu çok beğendi. Hiç hatırıma gelmemiştii, bu. Hakikaten kestirme yollar buluyorsunuz... Demek imtihan yapmayacaksınız? Hayır, asla... Şehadetname, filan?... İçlerinden tecrübelerini seçsek...-Asla... ‘Siz tecrübe kelimesinin hakiki manasını biliyorsunuz. Tecrübe sahibi demek, yıpratılmış olmak, muayyen hudutta ve muayyen fikirlerde donmuş olmak demektir... -Hiç tecrübesez olanları da nasıl bileceksiniz? -Mesela hiçbir işte bulunmayanlar.” (s.196,256-257)

Yazar, Türkiye’deki kurumların zarar etme ya da dünya çapında bir başarı gösterememe sebeplerini burada alaylı bir üslupla sergilerken, aynı zamanda okuru düşünmeye sevk etmektedir. İşe eleman alımındaki ilke: 1. hısım akraba olmak 2. yüksek insanların tavsiyesi. Uzmanlık ya da deneyim ölçüt değildir. İşte günümüz Türkiye’inde de zaman zaman karşılaşılan sorun. Bu aynı zamanda kitlerde niçin özel sektördeki gibi karlı bir üretim yapılmadığının nedenlerini göstermektedir. Sözde zaman israfını önlemek için kurulan enstitüde ne iş yapacakları ve neye göre işe alındıkları belli olmayan, hiçbir konuda deneyimi bulunmayan, amacı üretmek değil hiçbir iş yapmamak olan bir kadro oluşturulmuştur:

“Asaf Bey hepimizden evvel geliyor ve hepimizden sonra gidiyordu. -Ne iş görüyor? Şimdilik hiç... Yalnız gazeteleri okuyor, daha doğrusu gazeteleri okumasını emretmişiniz! Okuyor mu? -Hayır... Fakat Neriman Hanım onun yerine okuyor... -Böyle bir iş için kadro ayırmak biraz tuhaf olmaz mı?-Hayır dedi.” (s.258-259)

Kahvehanedekileri gerçek iş yapmamakla itham eden ve enstitü kurulmadan önce çalışma nizamının olmadığını belirten Ayarcı’nın sözleri ile enstitü kadrosunu oluştururken dikkate aldığı ölçütler çelişki göstermektedir (s.111). Ne yazık ki bu saçma işler çemberine belediye başkanı ve yardımcıları da katkıda bulunmaktadır. Enstitüyü ziyaret eden başkan, bu kuruma yardımcı olacağı vaadinde bulunur ve hısım ve akrabasının işe alınmasını da takdir eder. Burada

yazar bürokrasiyi ve siyasileri de eleştirerek, devlet kurumlarının gereksiz kadrolarla şişirildiğine dikkat çekmektedir:

"Bir sabah, Halit Ayaracı, önde belediye reisi, yanlarında belediye reisinin yardımcılarında biri dairemize geldi. Nermin Hanım bermutat Halit Ayaracı'ya üçüncü süveterini örüyordu...Tekrar bizim odaya geçtik. Belediye reisi boş klastörlere, kıftları içinde uyuyan yazı makinelerına ve büyük siyah defterlere bir müddet daha baktı. Duvarda sloganları okudu: - Ayar saniyenin peşinde koşmaktadır... Demek geceleri de çalışılacak! Büyük fedakarlık, büyük muvaffakiyet...Teşekkür ederim çok memnun oldum." (s.190-192)

Bu kurumda çalışanların bazıları, örneğin Neriman Hanım ve Zehra, sanki kurum amiri Ayaracı'ya kazak örmek için işe alınırken, Neriman Hanım ve Asaf Bey örneğinde görüldüğü gibi bazıları gazete okumak için, Ekrem Bey gibiler de amir ile pingpong oynamak için kurumda barındırılmaktadırlar. Kurumda çalışan çok sayıdaki kişinin daktiloları başında çalışması gerekirken yağcılık olsun diye Ayaracı'ya kazak örmeleri örneğiyle yine Tanpınar, Türkiye'de çalışanların mantalitesini çok güzel yakalamış ve etkili bir alay konusu yapmıştır. Buna karşın belediye başkanının kurum için "demek ki geceleri de çalışacak" demesi güzel bir ironidir. Oysa kurumun müdür yardımcısı konumundaki İrdal bile bu kadar kalabalık kadro ile ne iş yapacaklarını sorgular. Fakat Ayaracı gibi üst düzeydekilerin emirleri toplumdaki hiç itirazsız saçma da olsa uygulanmaktadır.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ne bağlı birçok şube ve daire bize Türkiyede'ki gereksiz birçok kurumun bölge ve şube müdürlerini çağrıştırmaktadır. Nedir bunların üretime katkısı. Bunlar üretime katkıdan çok, niteliksiz hısım akrabaya iş bulma yerleridir (s.196). Yazar 20.yüzyılı bürokrasi aşısı olarak nitelendirmektedir. Gerçekten de Türkiye'de özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra siyasiler kurumları yandaş, hısım ve akrabalarıyla doldurmuşlardır. Tanpınar, topluma yararlı hiç bir işlevi olmayan ve romanın adını da aldığı S.A.E.'ne belediye başkanının verdiği desteğe işaret etmek suretiyle toplumdaki ve kurumlardaki saçma ve tutarsız işlerin arkasındaki siyasi desteğe dikkat çekmek ister:

"Bu asra birçok ad verilebilir. Fakat o her şeyden evvel bürokrasi aşısıdır" (s.222)

Gereksiz kurumların siyasi destekli olduğunu vurgulamak için daha da uç bir örnekle durumu sunmaya çalışmaktadır yazar. Batıların lüzumsuz gördüğü kurumda çalışanlar işsiz kalmamasın, dahası devleti iş yapmadan ücret alarak sömürsün diye Ayaracı Ankara'ya giderek kapatılma kararı verilen bu enstitü için daimi tasfiye komisyonu kurulmasını sağlar, kurumda çalışanlar şimdi de bu

komisyonda işlerini sürdüreceklerdir. Bütün bunlar Tanzimattan günümüze Türk toplumunun birçok alanda niçin ilerleyemediğini ve üretimde gerekli başarının sağlanamadığını göstermektedir. Burada yazar, özellikle siyaset adamları ve bürokratları eleştirmek istemiştir. Zira Ayarcı işi Ankara'da halleder. Ankara, Hükümet ve bürokrasinin merkezini temsil etmektedir.

Batılıların bu kurumu gereksiz görmesi ilginçtir. Sanayide, bilimde, üretimde en ileri bir ülkenin heyetinin böyle bir kurumun işlevini gereksiz görmesi ve kapanmasına karar vermesi oldukça anlamlıdır. Tanpınar, Osmanlıdan günümüze Türkiye'de kurulan ve pek de bir işlevi olmayan kurumlara dikkat çekmek istemiştir. Tanpınar'ın daha 1960'lı yıllarda irdelediği bu sorun, Türkiye'deki bugün bile önemli bir işlevi olmayan bir çok kurumun sırf iş kapısı ve siyasi hesaplar için kurulmuş oldukları gerçeğidir:

"Tekrar odama döndüğümüz zaman heyetin reisi kendisine ikram ettiğim içkiyi kabul edeceği yerde doğrucu telefona koştı ve 0135'i arayarak saatin kaç olduğunu sordu. Aldığı cevap üzerine evvela duvardaki saate, sonra yüzüme baktı. -Böyle bir kolaylık varken bu müesseseye ne lüzum var? Diye sordu. Bu aşağı yukarı kurulduğu günden beri Halit Ayarcı'ya sorduğum sualdi... Üç gün sonra müessesenin lağvedildiği emri geldi." (s.302-303)

Enstitünün, Amerikalıların öne sürdüğü saatleri ayarlamak için enstitüye ihtiyaç bulunmadığı gerekçesiyle kapatılması sorunu aslında bugün de bazı kurumların gereksiz olduğu gerekçesiyle İMF tarafından kapatılmasının talep edilmesini anımsatmaktadır. Buradan hareketle Tanpınar'ın 50 yıl kadar önce saptadığı toplumsal sorunların günümüzde de hala devam ettiği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında Tanpınar'ın romanı günümüze de ayna tutmaktadır. Tanpınar, ABD heyeti örneğiyle adeta bugünkü İMF'nin Türkiye'deki birçok kurum ve iktisadi gidiş konusundaki görüşlerini o günlerden sezinlemiş gibidir.

Dolayısıyla bu enstitü, dört şeyi sembolize etmiş olabilir: Osmanlı Devletini, değişim süreci yaşayan toplumu, devlet kurumlarını ve zamanın boşa geçirildiğini. "Batı sürekli olarak yükselme çabasıdadır. Bu yükselme, planlı ve bilinçli bir şekilde yapılır. Şark ise, yükselme yolunda plansız ve bilinçsizdir. Osmanlı devletinin de çökmesinin tek nedeni, işte bu programsızlık ve tembelliktir. Bu şekilde sadece devlet çökmemiş, yıllar sonra gelecek kuşakların iyi bir hayat yaşama şekilleri de ortadan kaldırılmıştır" (Gürbüz, 1995:7). Bu anlamda "zaman bilincini ve bunun modern iktisadi hayattaki anlam ve önemini bu kadar derinden kavrayan bilimsel bir Türkçe eser var mıdır?" (Özel, 1995:7). S.A.E. Türk insanın zamanı iyi değerlendirmedikğine ve boşa geçirdikğine dikkat çekmek üzere kurgulanmıştır.

Zamanla ilgili çalışmaların yapıldığı ve eserlerin yazıldığı yer sadece Saatleri Ayarlama Enstitüsü değildir. Aynı zamanda Dr.Ramiz de “Saat ve Psikanalizm”, “Saatlerin Psikanalizi” gibi kitaplar yazar. Yazarın alay ettiği bir kurum da psikanaliz cemiyetidir. Bu ilim dışı bir müessesedir ve tek doktoru Ramiz olduğu gibi İrdal’dan başka hasta yoktur. Aynı zamanda hasta konumunda olan İrdal cemiyetin müdür yardımcısıdır. Ramiz’in şahsında psikanalizm adı altında sergilenen yaklaşımlar hicvedilmektedir. Zira, Dr.Ramiz’ e göre, bütün sosyal sorunları, özellikle de aydınlarımızdaki mazi hasretini sadece psikanalizm açısından yorumlamak yeterli görülmektedir. Dr.Ramiz’in her şeyden önce tedavi yöntemi saçmadır. Rüyalara aracılığı ile tedavi yapacağını iddia eder. Ona göre reçete ile rüya görmek, müspet ilim demektir (Uğurcan, 1993:17). Fakat Dr. Ramiz’in hiçbir yarar sağlamayan bu rüya yöntemi aksine İrdal’ı Rahatsız eder:

“Doktor Ramiz’in bu tedavi sistemine, hastası çıkınca tatbik edilecek bir usulden ziyade bütün dünyayı islah edecek tek vasıta, ancak dinlerde görülen o tek kurtuluş yolu gibi baktığımı anladım. Ona göre bu yeni ilim her şeydi... -Sizden hastalığınıza daha uygun rüyalar görmenizi istiyorum. Anladınız mı? Dedim... Size bu hafta görmeniz lazım gelen rüyaların listesini veriyorum... -Doktor, isteyerek rüya görülür mü hiç? Reçeteyle rüya... İmkansız. -Bu müspet bir ilimdir, dostum! Burada itiraz olmaz..” (s.85,98)

Psikanalizmi tek kurtuluş yolu ve her sorunun çözüm anahtarı olarak gören Dr.Ramiz’in, Seyit Lütfullah gibi bir sahtekarın repertuarından uluslararası bilimsel bir konferans için yararlanmaya kalkması, gülünç olduğu kadar bilim adına düşündürücüdür de:

“Seyit Lütfullah’ın bütün repertuarı, sahaflarda öbek öbek yığılan yazma ve basma kitapların yarım ve biçare bilgileri onun için birdenbire çok mühim şeyler olmuştu.” (s.101)

Eserde yer verilen bir diğer cemiyet de İrdal’ın muhasibi olduğu İspritizmacılar Cemiyetidir. Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi burada da abes işler ve kolektif yalan söz konusudur:

“Hemen her üç günde bir yukarı alemde gelen tebliğler yayınlanır, onlar tefsir edilir, çok alimane fikirler söylenir... Böyle cemiyetler, daha ziyade beraberce yalan söyleyip, beraberce aldanıp hoşça vakit geçirmek isteyen insanların işidir.” (s.126)

Bir kurum olmamakla birlikte yazarın romanda önemle üzerinde durduğu ve eleştiri konusu olan ortamlardan birisi de Şehzadebaşındaki kahvehanedir

(s.112). Yazar, kahvehanedeki insanları betimlerken, onların çalışmak ve üretmek yerine boş konuşmalarla, afyon almış gibi uyuşmuş ve tembeler otularak zamanlarını boşa geçirmelerini, gelişmelere kayıtsız kalmalarını eleştirmektedir. Oysa yazarın eserinde anlatmaya çalıştığı dönemde batı toplumlarında sanayi devri gelişimini tamamlamış, insanlar bilimsel araştırmalar yaparak ve fikir üretmekle bilgi toplumuna doğru ilerlerken, zamanlarını topluma yararlı çeşitli uğraşlarla geçirmektedir.

Seyit Lütfullah, gaipler dünyasıyla alışverişte olduğunu söylemesi ve dua yoluyla Kayser Andronikos'un hazinesini bulacağına inanması, Abdüsselâm Bey ve eczacı Aristidi Efendi simya formülleriyle altın yapmaya çalışması örnekleriyle yine Tanpınar, toplumumuzda üretme sorunları üzerinde durmak yerine boş işler peşinde koşturulmasını eleştirmektedir. Türk toplumundaki üretim ve kurumsallaşma anlayışının değişmesi gerektiğine dikkat çekmek istemiştir. Bireysel, toplumsal ve kültürel temeldeki bir çok sorun, üretim sorunuyla doğrudan ilintilidir. Bu nedenle, gerçek bir senteze varılması sadece fikir planında ve kültürel çerçevede gerçekleşecek bir şey değildir, söz konusu sorunların çözümü biraz da her alanda üretime ve ekonomik duruma bağlı bir olgudur (Moran,1991:242; www.halksahnesi.org/tanpinar/.htm). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde üretme konusunda Türk toplumunun sergilediği çeşitli tembellikler açıkça ortaya konmakta ve çalışma etiğinin oluşmaması alay konusu yapılmaktadır. "Tanpınar, Türkiye'nin bugünkü rantıye, bataklık hayatını görmüş gibidir. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* çalışma ahlakından yoksun toplumun genel görünümünü betimler" (İleri, 1996:13). Çalışma etiği Tanpınar'ın düşüncesinde önemli yer tutmaktadır.

5. Karakterler

Tanpınar kişilerini, iyi tanımladığı bir toplum çerçevesinde sunmaktadır. Kişilerin sergilediği abes davranışlar ve kişiliklerinde gözlemlenen değişiklikler de ironik yaklaşımlarla eleştirilmektedir. Çünkü karakterlerin betimlenmesi ileri derecede komedi konusu oluşturmaktadır (Bergson, 1977:114). Yazar, kişileri karşıtlıklarıyla anlatmaya çalışmaktadır. Örneğin Pakize, Emine'nin, Ayarcı, İrdal'ın karşıtı olarak verilmektedir. Öte yandan İrdal'ın Ayarcı ile tanışmadan önceki yaşamı ile sonraki yaşamı veya Zafire halanın ölüm tecrübesini yaşamadan önceki yaşamı ile sonraki yaşamı birbirinin tamamen zıddı değişimi sergilemektedir.

Hayri İrdal: Tanpınar, karakter betimlemelerinde özellikle romanın kahramanı İrdal'ın davranışlarındaki ikileme, karmaşıklığa ve çıkmaza dikkat çekil-

mektedir. En çok alay ettiği kahramanı İrdal, oldukça komik ve bir o kadar da trajik bir durum sergilemektedir. Biraz saf bir karaktere sahip fakat aynı zamanda eşini aldatacak kadar da uyanıktır (s.246). Tanpınar, Hayri İrdal'ın davranışlarından hareketle insanın değişebileceğini ve çevrenin birey üzerinde etkili olduğunu ironik üslupla göstermeye çalışmaktadır. Moran'a göre (1991:226-241), "romanın büyük bir kısmında İrdal, saf, iyi kalpli, sağduyu ve mantık sahibi, kendisi de dahil dürüstlükten ayrılanları eleştiren, geleneksel değerleri savunan bir adam... sonra İrdal, Ayarcı'nın idare ettiği şüpheli birtakım işlere karışmış, insanları aldatarak para kazanmış bir sahtekar." Ertop'a göre "yalanı-na kendisini kuvvetle kaptırmış bir dolandırıcı" (1964:595). Ak'a göre, "müte-reddit, saf ve budala... Pasifizmin abidesi." (Ak, 1977; aktaran Kutlu,1983:333) Ayvazoğlu'na göre "O, kendi kendisiyle tezat halindeki Türk aydınının prototipi-dir, hatta biraz da Tanpınar'ın kendisi" (1985) dir. Alangu'ya göre ise: "sinir ve ruh buhranları içinde yuvarlanıp giden hep aynı ruh hastası kişidir bu. Hep aynı kızgın ve iri kaya parçasını kaygan bir yokuştan yukarı sürüp çıkarmaya mahkum edilmiş "Sisyphus" tur. Ahmet Hamdi, insanoğlunun kaderini kendi kişilerinin yaşamalarında tanımlarken Camus'nün batı dünyasının şartları altında ele aldığı aynı temayı, yaşamın ve insanoğlunun yaşamının saçma ve anlamsız oluşunu, bizim dünyamızda aramaya girişti" (1968:585). İrdal, değişim sürecinde Türk toplumunda inanmadığı şeyleri yapmaya zorlanan Türk insanının durumuna ayna tutmaktadır. Tanpınar bir yandan dejenere olmuş bir toplumu ortaya koyarken, öte yandan da ruh hastası olmuş ve bunalıma düşmüş bir bireyi sunmaktadır. Ayrıca, İrdal örneğinde Tanpınar, insanların kişiliklerinin tutarlı olmayışını eleştirmektedir.

Halit Ayar.ı ve Dr. Ramiz: İkisi de geçmişti beğenmeyen yenilik yanlısı tavırlarıyla söz konusu dönemin bazı aydınlarını sembolize etmektedirler. Yazar onları, sergiledikleri saçma ve abes davranışlarla ilmi değerleri tersine çevirmek bakımından eleştirir. Ayarcı'nın söyledikleri ile icraatları arasında bir tutarsızlık söz konusudur. Gerçek dışı şeyleri gerçekmiş gibi göstererek insanları inandırmaktadır. Dr. Ramiz, doktor olmasına karşın biraz aptal bir karaktere sahiptir. Ayrıca, psikanaliz adına saçma önerilerde bulunmaktadır. Hep Almanya ve Viyana özentisi içerisindedir. Yaşadığı toplumla batı toplumunu karıştırır. Bu tutumuyla da İrdal'dan sonra ikinci alay konusu olan kahraman konumundadır.

Emine ve Pakize: İrdal'ın ilk eşi olan Emine, ağır başlı tavırları, evine ve eşine bağlılığıyla Tanzimat öncesi Türk kadını ile özdeşleşirken, İrdal'ın ikinci eşi Pakize, Tanzimat sonrası yanlış batılılaşmanın etkiyle yaratılan kadın tipini canlandırmaktadır. Artist olma peşinde olan ve eğlence partilerinin birinden

diğerine koşan Pakize, bir ev hanımı gibi değil de artist olma hayaliyle yaşayan ve gününü gün eden birisi olarak sunulur (s.123-124). Ayarcı ile yasak ilişki yaşar. Öte yandan Ayarcı'nın dışında İrdal'ın karakterini baskı yoluyla değiştirmeye uğraşan ikinci kişi konumundadır. Çünkü o da hep yenilikten yanadır.

Baldız: İrdal'ın baldızı, şarkıcılığa ve artistliğe özenir ama kabiliyeti yoktur. İrdal ile aralarındaki bir konuşma sırasında Ayarcı, bugünün toplumunda baldızının sahip olduğu ölçütlerin iyi bir sanatçı olmak için yeterli olduğunu söyler (Moran,1991:238). Bununla birlikte yazar, onun toplumda beğenilen bir şarkıcı olduğunu söyleyerek ironi yapmaktadır. Böylece yazar, bu yanlış tutuma işaret ederek sadece bireysel boyutta ironi yapmakla kalmaz, aynı zamanda beğeni ve zevk değer ölçüleri değişmiş ve bozulmuş toplumu da eleştirir:

"Çirkin diyorsunuz, binanaleyh bugünün telakkilerine göre sempatik demektir. Sesi kötü, diyorsunuz, şu halde dokunaklı ve bazı havalara elverişli demektir. Kabiliyetsiz diyorsunuz, o halde muhakkak orijinaldir... Yarından itibaren baldızımız sahnededir, meşhurdur, gazetelerde ismi sık sık geçer... Gördünüz mü nasıl beğenildi?... Sizin klasik makamlarınız böyle bir muvaffakiyeti dünyada elde edemezdi." (s.183-184) "dans ediyoruz, diye birbirlerine yapmadıkları zulüm, işkence kalmıyordu. Küçük baldızım çoraplarını, iskarpinlerini çıkarmış, bir eli partnerinde, bir eli kafı derecede kısa bulmadığı eteklerinde, halısı kaldırılmış cilalı parkenin üzerinde zıplıyor, kendini yerden yere atıyor, tam bir yeri kırıldı diye imdadına koşacağım zaman tekrar kalkıyor, tekrar zıplıyor, kavalyesine sarılıyor acayip çifteler atıyor, bilinmez düşmanları başı ile süsüyor, tekrar yerlere yatıyordu." (s.274)

Baldız bu davranışlarıyla, dönemin hızlı değişim ve kimlik sorunsalı yaşayan genç kızlarını temsil etmektedir. Ayrıca bugünün Türk toplumunda ve medyasında da benzer kabul ve yaklaşımları görmek mümkündür.

Nuri Efendi ve Ahmet: Romanın iki örnek kahramanı olarak gösterilir. Nuri Efendi geçmişteki örnek alınacak kişidir, Ahmet de dürüst ve çalışkan tutumuyla geleceğin örnek kişisidir. Nuri Efendi iyiliksever, dürüst, temiz yürekli ve çalışkan birisidir. Ahmet çalışkan, babasının yaptıklarını onaylamayan, servetinden yararlanmayı reddedip, eğitimini devlet sınavlarını kazanarak sürdüren ve doktor çıkan bir gençtir. Eski zaman adamı Nuri Efendi ile Cumhuriyet genci arasındaki ortak yön iş sorumluluğu ve sevgisidir (Moran, 1991:241). Yazar eleştirdiği onca olumsuz tiplere karşın, Türk toplumunun geleceğinden umutludur. Bunu da geleceği temsil eden Ahmet'i, geçmişin olumlu yönünü temsil eden Nuri Efendi ile aynı hedefte buluşturarak gösterir.

Seyit Lütfullah: Geçmiş dönemde hurafe ve tılsım söylemleriyle halkı sömüren söz de dindar insanları sembolize etmektedir. Yaptığı işin bilimle hiç ilgisi olmadığı halde İrdal şu satırlarla onunla alay etmektedir: “*Ne kadar ilmi gayelerle teşekkül etmiş olursa olsun, ne kadar ciddi meselelerle uğraşırsa uğraşsın, burası onun malikanesiydi*” (s.143). Onun sahtekarlıklarını en güzel sergileyen örnek ise, sarhoş iken camide vaaz verip kendisini Mehdi ilan etmesidir (s.59).

Zafire hala: Tıpkı yeğeni gibi zamanla değişmiştir. Öldüğü sanılarak mezarlığa gömülmeğe götürüldüğü günden önce dindar, evinde oturan ve ramazanlarda camiye giden ve ayrıca biraz cimri biri olarak tanıtılır (s.52). Ölüp tekrar dirildikten sonra daha önceki yaşamının tam tersi bir hayat sürdürmeye başlar ve geçmişe sünger çeker. Ahiret kardeşi olarak nitelendirdiği eski kalfayı gönderip eve yeni oda hizmetçileri, uşak ve aşçı alır. Naşit Bey ile evlenir ve sıhhatlerini düzeltmek için Viyana’ya giderler (s.59). Özellikle ikinci kocası da öldükten ve S.A.E.’de çalışmaya başladıktan sonra evinde danslı içkili partiler verir ve bu partilerde çılgınca eğlenir. Pakize gibileri eleştirmek yerine tam tersine över bir tutum takınır.

Aile yaşamı: Romanda, kişiler arasındaki evlilik dışı ilişkiler, özellikle de Ayarcı ile Hayri İrdal’ın eşi Pakize arasındaki ilişki alaycı bir yaklaşımla anlatılmaktadır. Ama aynı zamanda İrdal da Cemal Bey’in eşi Selma Hanımla ilişki yaşar. İrdal, gerçekte toplum için ne denli yararlı olduğu tartışılabilecek bir kurumdaki lüzumsuz işlere kendisini öylesine kaptırır ki karısı Pakize’nin Halit Ayarcı ile olan ilişkisini bile fark etmez ya da fark etmesine karşın tepki göstermez. Hatta Pakize ve İrdal’ın kızının babasının İrdal mı yoksa Ayarcı mı olduğu kuşkusu vardır. Zira kızları Halide dediğini yaptıran ve buyuran tavırlarıyla Ayarcı’ya benzemektedir. Zaten Halide ismi de Halit isminin dişi versiyonunu değil mi? Hayri den çok Halit’i çağrıştırmaktadır:

“Bu çocuğa Pakize’nin arzusu üzerine rahmetli Halit Ayarcı’nın adını verdiğime ne kadar isabet etmişim. Gün geçtikçe ona benziyor. Küçük gul yaprağı yuzünde onun çizgileri peydahlıyor, hatta tabiatı bile yavaş yavaş o tarafa kayıyor ” (s 49)

İkiyüzlülük: İnsanların paraya materyalizme düşkünlüğünü, çıkarıcılık peşinde olmaları eleştirilmektedir. Kişiler sırf bu yüzden iki yüzlü davranabilmektedirler. Tanpınar, ikiyüzlülüğün eleştirisine yapıtında geniş yer vermektedir. Örneğin enstitüde çalışanlar ilk başta yaranmak için Ayarcı’ya kazak örme yarışına girerken, romanın sonlarına doğru enstitünün kapanacağı haberi üzerine daha önce minnettar olduklarını söyledikleri Ayarcı’ya karşı olumsuz tavır takı-

nırlar ve ağır sözler söylerler. Sonra, tavsiye kurulunda işlerine devam edecekleri söylendiğinde hiçbir şey olmamış gibi pişkince eğlenmeğe devam ederler (s.305-306). Aynı ikiyüzlülük basın dünyasında da gözlemlenmektedir. Yine eşlerin birbirlerini aldatması birer ikiyüzlülük örneğidir. Tanpınar'ın romanında ikiyüzlülük toplumsal ve ahlaki sorunlardan birisi olarak dikkat çekmektedir.

"Hayat ne gariptir? On sene evvel her yaptığımızı beğenen, öven, geniş teşkilatımızı dünyaya bir örnek gibi gösteren gazeteler, vaktiyle o kadar dostum olan, gerek resmî kokteylerimize, gerek basın toplantılarımıza can atan gazeteler şimdi aleyhimize yazmadıklarını bırakıyorlar." (s.14)

Öte yandan, İrdal, zor günlerinde kimsenin yüzüne bakmadığı, ilgilenmediği, sefil bir hayat süren bir adamdır. S.A.E'de çalışmaya ve tanıdıklarını orada işe almaya başladıktan sonra, hısım ve akraba olduğunu söyleyen pek çok kişi onu arayıp sormaya başlar. Bu durum da diğer bir ikiyüzlülük örneğidir. Burada biraz da kapitalizmin manevi değerlerin önüne geçtiği gerçeği vurgulanıp, ironik bir üslupla eleştirilmektedir:

"Benim ve Halit Ayarcı'nın dairedeki çift telefonlarımız durmadan işliyordu... Meğer ne kadar çok hısım ve akrabam varmış. Hele mektep ve mahalle arkadaşlarımın hatırşinaslığı, vefakarlığı her türlü tahminimin üstünde idi. Namzet defterinin bana ait olan hanesi dolmuş taşmıştı. Felaket senelerimde beni o kadar sıkıntı içinde rahatsız etmemek dirayetini gösterenler şimdi bana hısım akraba sevgisi ve dostluk gibi yüksek insani meziyetlerin bende de bol bol mevcut olduğunu ispat edebilmem için lazım gelen fırsatı vermekte birbirleriyle adeta göz açtırmayacak şekilde yarışa girmişlerdi." (s.256)

Bu yenilikleri kabullenme açısından da böyledir, yani toplum biraz iki yüzlü olmuştur. İrdal'ın projesini yaptığı kooperatif evlerine güvenilir değil gerekçeyle kızı ve karısı dahil çevresindekiler karşı çıkarlar (s.299-300). Sadece çıkarları için İrdal'ı desteklemişlerdir, çıkarları söz konusu değilse kendilerini bir yerlere getirenleri yalnız bırakabilmektedirler.

Sonuç

Tanpınar, romanında tarihsel dönemler ve değişimler çerçevesinde toplumsal gerçeklikler ile kurumların işleyiş mantığını çarpıcı boyutlarıyla yansıtmaktadır. Aynı zamanda doğu-batı ikilemi ve değişim sürecinde bireylerin yaşadığı değerler karmaşası ve kimlik bunalımına da yer vermektedir. Söz konusu romanın tezli bir roman olduğu iddiasında bulunmamakla birlikte, Türk toplumun-

daki çarpıklıkları ve yanlışlıkları, etkileyici ve ironik bir üslupla ortaya koyan en önemli yapıtlardan birisi olduğu açıktır. Bu romanda yazar, Türk toplumunu bireysel, kurumsal ve toplumsal boyutta, kültürel, davranışsal ve çalışma etiği açısından çok ciddi bir şekilde eleştirmektedir.

Kaynakça

- Ak, M.Akif , “Tanpınar’ın Kendi İçinde Bölünmüş İnsanları”, *Pınar*, Sayı:61, Ocak 1977.
- Alangu, Tahir, *Cumhuriyeten Sonra Hikaye ve Roman*, Cilt:3, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1968.
- Alver, Köksal, “Edebiyat ve İdeoloji: A.H.Tanpınar’ın Romanlarında İdeolojik Örgü”, *Hece*, Sayı:61, 2001, ss.15-23.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü Yahut Bir İnkıraz Felsefesi”, *Töre*, Sayı:169-17, Temmuz 1985.
- Bénac, Henri, *Guide des idées littéraires*, Hachette, 1974.
- Bergson, Henri, *Le Rire*, Paris, PUF, 1977.
- Demirkan, Murat, *La problématique de l'ironie gidienne dans la Symphonie Pastorale*, Marmara Üniversitesi Yayınları (631), 1998.
- Dirin, İlyas, “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Memleket Realiteleri”, *Hece*, Sayı:59, 2001, ss.78-81.
- Ertop, Konur, *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, Temmuz 1964.
- Frontier, Pierre, *Les figures du discours*, Paris, Flammarion, 1977.
- Groupe U, “Ironique et iconique”, *Poétique*, No:36, 1978.
- Gürbüz, Muammer, “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın romanlarında Kültür Unsurlarına Bakış”, *Yeni Asya*, 23 Temmuz 1995.
- Hilav, Selahattin, “Tanpınar Üzerine Notlar”, *Yeni Ortam*, 31 Mart-9 Nisan 1973 - *Yeni Dergi*, Sayı:106, Temmuz 1973, ss.26-41.
- İleri, Selim, “Tanpınar’la zaman”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1996.
- İrem, Nazım, “Muhafazakar Modernlik; Diğer Batı ve Türkiye’de Bergsonculuk”, *Toplum ve Bilim*, 82, Güz 1999, ss.141-178.
- Jankélévitch, Viladimir, *L'Ironie*, Paris, Flammarion, 1964.
- Kabaklı, Ahmet, “Tanpınar ve Şaheseri”, *Türk Edebiyatı*, Ocak 1986.
- Kahraman, Hasan Bülent, “Yitirilmemiş Zamanın Ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muhafazakar Modernliğin Estetik Düzlemi”, *Doğu Batı*, Sayı:11, Mayıs-Haziran-Temmuz 2000, ss.9-44.

- Kaplan, Mehmet, *Edebiyatımızın İçinden*, Dergah Yayınları, 1978.
- Kutlu, Mustafa, “Tanpınar’ın Yalan Dünyası”, *Yönelişler*, Sayı:22, Nisan 1983.
- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Naci, Fethi, *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi.
- Oğuzertem, Suha, “Hasta Saatler, Bozuk Sıhhatler: Enstitü Sorununa Babasız Bir Yaklaşım”, *Defter Dergisi*, Sayı:23, Metis Yayınları, Bahar 1995.
- Okay, O., “Tanpınar’dan Acı Bir İroni Acıbademdeki Köşk” *Yedi İklim*, Sayı:1,Nisan 1992,ss8-10.
- Oktay, Ahmet, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Orhanoğlu, Hayrettin, “Ahmet Hamdi Tanpınar’a Mektup”, *Dergah*, Cilt:V, Sayı:55, Eylül 1994, s.9.
- Orhanoğlu, Hayrettin, “Ahmet Hamdi Tanpınar’a MektupII”, *Dergah*, Cilt:V, Sayı:56, Ekim1994,s.14.
- Özel, Mustafa, “İki şairin saati 1, *Yeni Şafak*, 1 Mayıs 1995.
- Öztürk, Hasan, “Tanpınar “Yaşadığı Gibi” dir”, *Dergah*, Cilt:V, Sayı:58, Aralık 1994, ss.8-9
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, *Dergah*, İstanbul, 1992.
- *Yaşadığım Gibi*, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları, 1970.
- *Beş Şehir*, MEB, İstanbul, 1988a.
- *Mahur Beste*, Dergah Yay., İstanbul, 1988b.
- Timur, Taner, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Afa Yayınları, İstanbul, 1991.
- Turgut, İhsan, *Sanat Felsefesi*, İzmir, 1991.
- Uğurcan, sema, “Ahmet Hamdi Tanpınar’da Doktor Tipleri”, *Dergah*, Cilt:IV, Sayı:42, Ağustos 1993, ss.16-18.
- Uçman, Abdullah, “A.H.Tanpınar ve Türk Kültürü”, *Dergah*, Sayı:32, Cilt:3, Ekim 1992.
- www.ideefixe.com/kitap/tanim.asp?sid=FIBLJLMG0A7A6B22FSHY, 07.04.2005.
- www.halksahnesi.org/incelemele/tanpınar/tanpınar.htm.
- Micro Robert*, Paris, 1971.